

Розділ 7

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Одним із чільних чинників, котрі реально визначають майбутнє нації, виступає освіта. Зусиллями багатьох поколінь педагогів в Україні створено міцний фундамент народної освіти. Українська нація - одна з найосвіченіших у світі. Розвиток і зміцнення її інтелектуального потенціалу - це локомотив не лише для економіки, а й для забезпечення гідного місця в колі цивілізованих народів Об'єднаної Європи.

Освіта і наука у глобалізованому світі стали визначальним фактором людського розвитку. Сьогодні вони є безальтернативним засобом національного самоутвердження. Стати повноцінним учасником глобальної політики, економіки і культури може лише та країна, в якій інтелектуальні професії стали масовими, а інвестиції у розвиток людського потенціалу - найвагомішими і найефективнішими. Країни, які у свій час зробили ставку на науку і освіту, тепер стали світовими лідерами. Наприклад, зростання індексу людського розвитку ООН країн Південно-Східної Азії дав їм змогу здійснити прорив у сферу високих технологій, кожен вкладений в освіту долар обернувся десятками доларів ВВП.

ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ

Процес європейської інтеграції не може обмежуватися лише політичними та економічними факторами - він має охоплювати усі сфери суспільного життя: економічну, політичну, правову, наукову, культурну, освітню. Більше того, саме гуманітарний розвиток суспільства є головною передумовою і запорукою успішного

просування в цьому напрямі. Серед інших чинників інтеграція в освітній сфері виступає одним з найважливіших - довгостроковим чинником всього процесу. Адже саме освіта значною мірою закладає погляди, цінності, способи сприйняття й інтерпретації світу тощо. *Тому близькість чи принаймні співмірність освіти має стати ефективним стимулятором процесу європейської інтеграції на тривалу перспективу.*

Усвідомлення цього фактору керівництвом європейських країн втілювалося в започаткуванні Болонського процесу тобто підписанням 1999 року у Болон'ї 33 країнами Європи угоди про інтеграцію вищої освіти різних країн світу, що стало концентрованим вираженням загальноєвропейських інтеграційних тенденцій в освітній сфері.

Крім Європейської комісії та представників 40 країн, які вже офіційно приєдналися до Болонської декларації, «рушійними силами» в Болонському процесі виступають також Follow Up Institutions (організації сприяння з консультативними функціями): The Council of Europe (Рада Європи), EURASHE (European Association of Institutions in Higher Education - Європейська асоціація інституцій вищої професійної освіти), EUA (European University Association - Асоціація європейських університетів), ESIB (Association of National Unions of Students in Europe - Асоціація національних союзів студентів Європи), UNESCO-CEPES (The UNESCO European Centre for Higher Education - Європейський центр вищої освіти ЮНЕСКО). До «рушійних сил» Болонського процесу, безумовно, треба віднести також провідні університети Європи¹.

З 2002 р. розпочався процес формування Європейського дослідницького простору. 19 вересня 2003 р. відбулася Берлінська конференція міністрів вищої освіти і науки країн Європи, яка проголосила конвергенцію двох євроінтеграційних процесів: створення Європейської зони вищої освіти та Європейського дослідницького простору.

---

¹ Гендерний центр: підтримка Болонського процесу // Київський політехнік: Щотижн. газ. Нац. техн. ун-у України «КІП». - 2006. - № 4.

СУТНІСТЬ І ЦІЛІ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Пропозиції, розглянуті й виконувані в рамках Болонського процесу, зводяться до таких ключових позицій.

Введення двоциклового навчання

Пропонується увести два цикли навчання: 1-й - до одержання першого академічного ступеня і 2-й - після одержання першого академічного ступеня. При цьому тривалість навчання на 1-му циклі повинна бути не менше 3-х і не більше 4-х років. Навчання протягом другого циклу веде до одержання ступеня магістра (через 1-2 роки навчання після одержання 1-го ступеня) або докторського ступеня (при загальній тривалості навчання 7-8 років).

Введення кредитної системи

Пропонується ввести у всіх національних системах освіти *систему обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах**. За основу пропонується прийняти ECTS (European Community Course Credit Transfer System), зробивши її накопичувальною системою, здатною працювати в рамках концепції «навчання протягом усього життя». ECTS запропоновано 1989 року в структурі ERASMUS**, а нині вона є складовою програми SOCRATES. Ця система допомагає визначити періоди навчання за кордоном, збільшує якість і кількість студентської мобільності в Європі. Нещодавно ECTS почала застосовувати накопичувальну систему, яка виконується на інституціональному, регіональному, національному та європейському рівнях. Це одне з головних положень Болонської декларації. ECTS засновано на конвенції про *60 кредитів за обсяг робіт студента за один академічний рік*. Обсяг робіт студентів за повний робочий

---

*Нині у світовій системі вищої освіти найширше використовують такі системи залікових одиниць: ECTS - європейська система, USCS - американська система, CATS - британська система, UMAP - країн Азії і басейну Тихого океану.
** ERASMUS - European Community Action Scheme for the Mobility of University Students. Схема дій Європейського Союзу для розвитку мобільності студентів університетів (програма ЄС, розділ програми академічної мобільності SOCRATES).

час навчальної програми в Європі становить переважно 36-40 тижнів на рік, у такому разі один кредит становить від 24 до 30 робочих годин. Обсяг робіт визначається часом, за який пересічний студент отримує необхідний результат навчання.

Повний обсяг робіт, потрібний для закінчення першого рівня циклу, становить 3-4 роки (тобто 180 або 240 кредитів). Студентський обсяг робіт в ECTS включає час, проведений на лекціях, семінарах, час для самостійних робіт, підготовки до іспитів, їх складання тощо. *Кредити поширюються на всі компоненти навчальної програми* (модулі, курси, дисертаційні роботи).

На часі розробка кредитної системи для освіти протягом всього життя, основна мета якої - трансформація існуючої системи ECTS у таку, яка б допомогла громадянам нагромаджувати кредити, одержані в процесі формальної та неформальної освіти. Дослідні проекти вже реалізовано у 2002-2003 роках.

Механізми контролю якості освіти

Найбільшою перевагою Болонського процесу є *визначення та перегляд стандартів якості вищої освіти по всій Європі*. Передбачається створення акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій. Оцінка буде ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях і навичках, що набули випускники. *Одночасно будуть встановлені стандарти транснаціональної освіти*. Попередньою умовою є розроблення порівняльних методів та критеріїв для встановлення якості досліджень та навчання. 1998 року Рада Європи порекомендувала розширити співпрацю у цій галузі. Було створено Європейську мережу гарантії якості у вищій освіті (ENQA). Із 1999 року ENQA надавала інформацію про впроваджений досвід разом з новими спробами та обговореннями щодо гарантії якості. На Болонських семінарах в Амстердамі обговорювалися результати дебатів про встановлення європейських стандартів якості для програм рівнів «бакалавр» та «магістр». Пілотний проект «Регулювання освітніх структур в Європі» надав критерії порівняння остаточних структур та викладацьких новацій для сімох предметів (бізнес, освітні науки, геологія, історія, математика, хімія та фізика).

Розширення мобільності

Мобільність студентів, а також викладацького та адміністративного складу - важлива умова створення *Європейського простору вищої освіти*. На основі виконання попередніх пунктів передбачається розширення мобільності студентів, викладацького й іншого персоналу для взаємного збагачення європейським досвідом. Передбачається зміна національних законодавчих актів у сфері працевлаштування іноземців.

17-18 вересня 2003 року в Берліні на третій зустрічі європейських міністрів, що відповідають за вищу освіту, було підтверджено намір докласти всіх зусиль щодо *усунення будь-яких перешкод для свободи руху в межах Європейського простору вищої освіти*.

Забезпечення працевлаштування випускників

Одним з важливих положень Болонського процесу є *орієнтація вищих навчальних закладів на кінцевий результат*: знання випускників мають бути реалізовані на практиці *на користь усієї Європи*. Всі академічні ступені й інші кваліфікації повинні користуватися попитом на європейському ринку праці, а професійне визнання кваліфікацій має бути полегшене. Для забезпечення визнання кваліфікацій планується повсюдне використання Додатку до диплома, рекомендоване ЮНЕСКО.

Забезпечення привабливості європейської системи освіти

Одним із головних завдань, що повинне бути виконане в рамках Болонського процесу, є *залучення в Європу більшої кількості учнів і студентів з інших регіонів світу*. Вважається, що введення загальноєвропейської системи гарантії якості освіти, кредитної накопичувальної системи, легко зрозумілих кваліфікацій тощо приведе до підвищення зацікавленості європейських громадян та громадян із інших частин світу здобувати вищу освіту в Європі, а не, скажімо, в успішно конкуруючих США. Тим самим стимулюватиметься розвиток як власне самої європейської освітньої системи (що певною мірою старіє), так і абсорбуватиметься певна кількість якісно освічених людей у наукові та виробничі процеси всіх країн Європейського регіону.

За час від початку Болонського процесу *постали і певні проблеми*. З'ясувалося, що жорстка модель реформ була б навряд чи здійсненною для Європи, *але можливі загальні рекомендації*:

- рівень бакалаврата передбачає навчання від 3 до 4 років на базі системи залікових одиниць трудомісткості (ECTS);
- магістерський ступінь - близько 5 років на базі системи залікових одиниць трудомісткості (ECTS);
- рівень, що передбачає одержання докторського ступеня - приблизно від 7 до 8 років.

Участь України у Болонському процесі

19 травня 2005 р. на конференції міністрів освіти європейських країн у норвезькому місті Берген у члени Болонського процесу разом з Україною були прийняті Азербайджан, Вірменія, Грузія та Молдова. Таким чином, загальна кількість країн, що беруть участь у Болонському процесі, досягла 45-ти із 48-ми держав Європейського регіону. Не включеними поки що залишились лише Білорусь, Монако та Сан-Маріно. Нині в Норвегії міністри освіти європейських країн (у тому числі й України) підтвердили зобов'язання створити єдиний Європейський простір у галузі вищої освіти до 2010 року, де будуть діяти однакові й обов'язкові для всіх країн стандарти освітніх кваліфікацій і рівнів.

ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА НАПРЯМИ ЇЇ РЕФОРМУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Потреби змін у системі освіти зумовлюються низкою факторів міжнародного характеру. Процеси глобалізації визначають формування єдиного ринку праці. Це, своєю чергою, вимагає активізації процесу універсалізації освіти, основними напрямками реалізації якої є:

- 1) *максимальне наближення змісту навчання;*
- 2) *створення єдиної системи виміру засвоєних знань;*
- 3) *досягнення співмірності етапів навчання (бакалавр, магістр, доктор);*
- 4) *спрощення процедури визнання дипломів та наукових ступенів.*

Україна поетапно робить послідовні кроки у реформуванні системи вищої освіти у руслі цих вимог відповідно до зазначених вище основних напрямів Болонського процесу.

За період з 1993 по 2003 роки вищі навчальні заклади України разом з провідними університетами Європи у рамках програми Європейського Союзу TEMPUS* реалізували 126 проектів із загальним бюджетом понад 27 мільйонів євро. Зараз вищі навчальні заклади нашої держави за рішенням колегії Міністерства освіти і науки України здійснюють ще 14 подібних проектів. *Це дало змогу запровадити спільні навчальні програми, нові принципи управління ВНЗ, підготувати сучасні підручники, напрацювати підходи до взаємного визнання документів про освіту.*

Необхідність уведення двоциклового навчання

В Україні введено кваліфікації бакалавра і магістра. Проте залишилися *кваліфікації молодшого спеціаліста і спеціаліста* (рис. 7.1)**, котрі не мають визначеного позиціонування в європейській системі освіти.

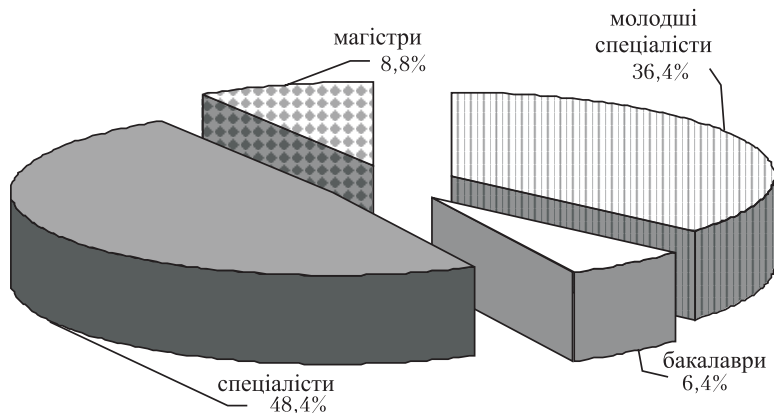

Рис. 7.1. Випуск фахівців ВНЗ України за кваліфікаційними рівнями у 2005 році

* Trans-European Mobility Programme for University Studies - програма транс'європейської (академічної) мобільності для університетського навчання.

** Тут і далі статистичні дані наводяться за статистичними збірниками і бюлетенями Державного комітету статистики України, а також даними з офіційного сайту Комітету. - www.ukrstat.gov.ua.

За результатами домовленостей, досягнутих на конференції у Бергені нинішнього року, *кваліфікацію молодшого спеціаліста в Україні буде виведено за рамки вищої освіти*. Й тепер стоїть завдання невідкладно *трансформувати програми підготовки спеціалістів у програми підготовки магістрів*. Тобто у найближчій перспективі *необхідно виконати вимогу Болонської декларації та чітко визначити двоступеневу систему вищої освіти зі ступенями бакалавра і магістра*, що будуть конвертовані з такими самими дипломами всіх країн Європи.

Потреба введення кредитної системи

Міністерство освіти і науки України видало наказ № 48 від 23.01.2004 року **«Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу»**.

Мета експерименту - розробити та експериментально перевірити технологію застосування елементів Європейської кредитно-трансферної та акумулюючої системи (ECTS) в системі вищої освіти України та створення сучасної системи управління якістю освітньої діяльності суб'єктів навчального процесу. До педагогічного експерименту щодо запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу наказом залучено 59 вищих навчальних закладів.

Наступним логічним кроком у даному процесі має стати затвердження єдиного Додатку до диплому про вищу освіту з перерахуванням навчальних курсів у кредити за системою ECTS, що значно збільшить шанси українських студентів на визнання здобутої освіти за кордоном. Ці заходи сприятимуть також розширенню мобільності студентського та викладацького складу, а відтак дійсній реалізації стратегії євроінтеграції.

Контроль якості освіти

Важливу роль у досягненні високої якості освіти належить таким інституціям, як ліцензування та акредитація. У новій системі ліцензування та акредитації МОН України відійшло від практики використання *«подвійних стандартів» до навчальних закладів різних типів та форм власності, а тому на колегії було констатовано: «Необхідною перспективою для ук-*

раїнської системи вищої освіти має бути її залучення до міжнародної системи акредитації і входження до Європейської мережі забезпечення якості у вищій освіті». При цьому використовується проект поетапної оптимізації мережі ВНЗ, який розроблено МОН України за дорученням прем'єр-міністра України і подано до Кабінету Міністрів. На кожному засіданні Державної акредитаційної комісії (ДАК) розглядаються критерії оцінки готовності навчального закладу надавати якісні освітні послуги та результати експертизи конкретних закладів.

Проте темпи інтеграції української системи у європейський освітній простір не можна вважати задовільними. Значною мірою на рівні декларацій перебуває процес демократизації освіти. Потрібно здійснити реальні кроки щодо розширення автономії вищих навчальних закладів. Рівень реальної автономії в українських вищих навчальних закладах ще досить низький. Необґрунтоване втручання у внутрішнє життя ВНЗ, на жаль, ще є звичною практикою. Орієнтиром повинен бути досвід європейських університетів, в яких автономія і самоуправління вже давно є традицією. Недостатньо проводиться роз'яснювальна робота серед населення України щодо європейських методів і стандартів освіти.

Жоден ВНЗ України досі не ліцензований за європейськими стандартами. Мережа вищих навчальних закладів налічувала у 2005/06 навчальному році 951 заклад. Серед них функціонує 172 університети, 62 академії, 128 інститутів. В Україні закладів III-IV рівнів акредитації - 345 (для порівняння: у Франції таких закладів - всього 80), у тому числі 232 - державної форми власності.

Мережа забезпечує навчання 249 578 студентів на 10 тис. населення. В університетах, академіях, інститутах навчається 2 212 519 студентів. Потенціали вищої освіти у розрізі областей суттєво нерівномірні й формуються під впливом соціально-економічної ситуації та інфраструктури виробничої та невиробничої сфери регіону.

Тому Міністерство освіти і науки України прагне більш повно врахувати процеси регіоналізації освіти. Суть цих процесів обумовлена прагненням молоді отримувати освіту якомога ближче до місця проживання. Тому підтримується ініціатива вищих навчальних закладів щодо створення позабазових підрозділів. За останній рік створено 49 таких підрозділів. Таким чином досягнуто

вирівнювання освітніх потенціалів регіонів за кількістю студентів на 10 тис. населення, а кращі вищі навчальні заклади стали доступнішими для молоді різних областей.

12 травня 2005 р. міністр освіти і науки України Станіслав Ніколаєнко провів прес-конференцію, присвячену 100 дням перебування на цій посаді. *За результатами моніторингу мережі вищих навчальних закладів припинено діяльність 51 філії ВНЗ і позбавлено ліцензій на проведення освітньої діяльності два інститути* через відсутність належного рівня освіти, яку отримували в них студенти. За повідомленням міністра, багато уваги приділяється роботі над якістю і змістом навчальних програм. Із Світовим банком підписано угоду про те, що Україна отримує 86 млн доларів на зміцнення матеріальної бази та інформатизацію середньої школи. Є домовленість про аналогічний трансш для вищої школи.

Забезпечення працевлаштування випускників

Проблема реформ полягає також у тому, що *потрібно вносити зміни не лише в закони про освіту, а й у цілу низку супутніх документів.* (Наприклад, Закон «Про вищу професійну освіту», котрий прийнято в Російській Федерації 1992 року, впровадив ступінь бакалавра, але відповідних змін не було внесено у «Кодекс про працю» РФ, через що російські випускники зі ступенем бакалавра мали проблеми з працевлаштуванням.)

Українська Держава намагається розв'язувати проблеми працевлаштування випускників навчальних закладів. За останні 6 років *державне замовлення на підготовку бакалаврів зросло з 96,4 до 127,0 тис. (на 24 %), а обсяги підготовки магістрів - у 3,5 разу.* Першим і визначальним критерієм ефективності діяльності вищої освіти і науки загалом і конкретного вищого навчального закладу зокрема є попит на фахівців на ринку праці. Корисним і плідним, на нашу думку, в цій складній справі може бути *підписання відповідних угод між МОН України і Федерацією роботодавців України.*

Ряд експертів і керівників освітньою галуззю висунули пропозицію щодо визначення рейтингу вищих навчальних закладів і *запровадження елементів своєрідного тендеру на розміщення державного замовлення з урахуванням ефективності працевлаштування випускників як кінцевого результату співпраці з роботодавцями.*

Не повною мірою вітчизняна освіта відповідає вимогам формування особистості, громадянського суспільства, демократизації, відкритості та прозорості. Формат навчально-виховного процесу через певні системні труднощі не зорієнтований на всебічний розвиток особистості, задоволення її потреб, забезпечення запитів суспільства та ринку праці конкурентоспроможними, компетентними та відповідальними фахівцями. Не сприяє вирішенню цієї проблеми рівень взаємодії освіти з соціальними партнерами. Поки що відсутні суспільна відповідальність за якість освіти тих, хто причетний до її забезпечення, ефективні інтеграційні процеси. Роботодавці в основному не беруть участі у формуванні змісту освіти та забезпечення якісної професійно-практичної підготовки молоді. Відсутні постійний моніторинг якості освіти на всіх рівнях за участю учнів, студентів, батьків, представників громадських організацій, рейтингове оцінювання діяльності навчальних закладів та їх оприлюднення.

Система фінансування освіти потребує суттєвого удосконалення, забезпечення об'єктивного контролю у форматі *«економічність - ефективність - результативність»*. При цьому потрібно взяти до уваги, що не лише кількісні показники фінансування відіграють роль у виконанні стратегічних завдань гуманітарного розвитку українського суспільства. Не менш важливе значення має структура вкладень в освіту та кваліфікований менеджмент галузі. Освіта є надзвичайно прибутковою галуззю економіки навіть не стільки з прямих виплат за навчання, скільки з тих економічних вигід, котрі принесуть кваліфіковані професіонали своєю працею.

Стосовно державного замовлення на цей рік, то Міністерством освіти і науки України з урахуванням бюджетних призначень передбачено незначне збільшення показників. Проте це не є основною проблемою. *За кількістю студентів ВНЗ Україна не відстає від розвинених держав. Основна проблема знаходиться якраз у площині якості освіти і забезпеченні випускників гідною роботою.* Інакше перехід на європейські стандарти освіти може стати лише стимулятором «відпливу мозків» з України та зниженням її інтелектуального потенціалу. Важливим кроком для запобігання цьому має стати належна винагорода за кваліфіковану працю.

Залишаються низькими, невідповідними загальноосвітній практиці показники, що характеризують частку заробітної плати

у ВВП та собівартості продукції. У ВВП частка заробітної плати останніми роками становила 45 %, тоді як у країнах Європейського Союзу у середньому 65 %. У собівартості продукції частка витрат на оплату праці становить близько 14 %, у більшості країн ЄС цей показник складає 30-35 %. Турбує розбіжність у розмірах заробітної плати працівників за однакової рівнем кваліфікації у державному і недержавному секторах. *Заробітна плата в державному секторі на 20 % нижча, ніж у приватному.* У розвинених країнах - навпаки. Наприклад, у США *витрати на робочу силу в державному секторі на одну відпрацьовану людино-годину в 1,5 рази вищі, ніж у приватному.*

Забезпечення реалізації інтеграції освітньої системи України в європейську систему освіти

Загальний контингент студентів в українських ВНЗ становив у 2005/06 навчальному році понад 2 709 осіб, *демонструючи стабільну тенденцію зростання* (рис. 7.2).

Кількість іноземців, які здобувають в Україні вищу освіту, у 2005/06 навчальному році складає 26 623 особи. За твердженням міністра освіти і науки С. Ніколаєнка, вищі навчальні заклади України мають достатній потенціал для того, щоби збільшити контингент іноземних студентів принаймні втричі. *Цей потенціал оцінюється в 500 млн дол. інвестицій.* Однак при цьому недопустимі порушення критеріїв допуску осіб до вищої освіти, що встановлені в країнах, звідки приїхали студенти, та демпінгування розміру плати за навчання. Існують випадки рекламацій на якість підготовки іноземних студентів, що неприпустимо.

Залишається *багато проблем у сфері інформаційно-роз'яснювальної роботи стосовно стратегії розвитку системи освіти в Україні.* На найвищому рівні лунають думки про доцільність повернення до десятилітнього терміну тривалості здобуття середньої освіти, п'ятибальної системи оцінювання знань у загальноосвітній школі тощо. При цьому забувається або ігнорується, що *дані нововведення є не самоціллю, а необхідними кроками на шляху інтеграції України в європейську систему освіти.* Інформаційний і просвітницький супровід зусиль України на цьому шляху явно недостатній. *Останнім прикритим прикладом є досить*

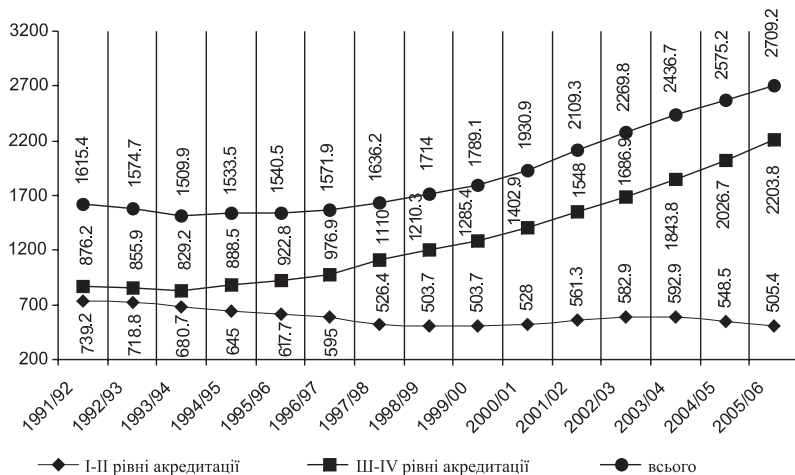

Рис. 7.2. Динаміка чисельності студентів вищих навчальних закладів (тис. осіб на початок навчального року)

мляве висвітлення в засобах масової інформації прийняття України у члени Болонського процесу на конференції у Бергені. І це при тому, що проблеми освіти безпосередньо стосуються практично кожної української сім'ї.

А можна було б, наприклад, провести серію радіопередач, інтерв'ю, брифінгів для ЗМІ, активних резонансних дискусій на телебаченні про стратегічні пріоритети України в освітній галузі, перспективи і переваги європейського шляху розвитку освіти, які конкретно надбання будуть корисними і в чому кожному випускнику українських ВНЗ після приєднання України до Болонського процесу тощо.

Таким чином, окрім власне євроінтеграції в освітній сфері через систему освіти активніше можна сформувати усвідомлення найширшими верствами українського громадянства необхідності якомога повнішої реалізації в цілому стратегічного курсу Української Держави на інтеграцію в європейські та світові структури з метою захисту власних національних інтересів і реалізації духовного та інтелектуального потенціалу Українського народу на благо нинішніх і грядущих поколінь.